

Bihevioralni pristup problemima ponašanja osoba s intelektualnim teškoćama i razvojnim poremećajima

/ Bihevioral approach to problems of behaviours of persons with intellectual and developmental disabilities

Jasmina Stošić, Natalija Lisak, Anamarija Pavić

Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, Hrvatska

/ University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, Zagreb, Croatia

Jedan od važnih aspekata podrške osobama s intelektualnim teškoćama i razvojnim poremećajima (ITRP) čine intervencije za smanjivanje učestalosti i intenziteta problema ponašanja. U Hrvatskoj još uvijek ne postoji sveobuhvatan sustav podrške osobama s ITRP i njihovim obiteljima u smanjivanju učestalosti i intenziteta problema ponašanja i nošenju sa smetnjama mentalnog zdravlja. Intervencije i postupci temeljeni na bihevioralnom pristupu znanstveno su utemeljeni te se već nekoliko desetljeća uspješno koriste u intervencijama za sprječavanje, ublažavanje i uklanjanje problema ponašanja u praksi u svijetu. U ovom su radu prikazani znanstveno utemeljeni postupci funkcionalne procjene ponašanja uz osvrt na intervencije za smanjivanje učestalosti i intenziteta problema ponašanja koje se koriste kod osoba s ITRP. Na kraju rada navedene su implikacije za daljnja istraživanja.

/ One of the key aspects of support for persons with intellectual and developmental disabilities, IDD, are interventions for decreasing problem behaviours. Comprehensive system of support for persons with IDD and their families in reducing problem behaviours and treating mental health conditions is still not in place in Croatia. Interventions and procedures based on the behavioural approach have strong scientific base and are used for decades to support persons with problem behaviour and IDD. In this paper evidence based procedures of functional assessment of problem behaviour and interventions for reducing problem behaviours are presented. Implications for further research are stated.

ADRESA ZA DOPISIVANJE:

Dr. sc. Jasmina Stošić
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
Kampus Borongaj
Borongajska 83 f
10 000 Zagreb, Hrvatska
E-pošta: jasmina.stosic@gmail.com
Tel: 095/9093058

KLJUČNE RIJEČI / KEY WORDS:

problematična ponašanja / *problem behaviours*
ocjena funkcionalnih ponašanja / *functional behaviour assessment (FBA)*
osobe intelektualnim i razvojnim poremećajima
/ persons with intellectual and developmental disabilities

Podrška za osobe s intelektualnim teškoćama i razvojnim poremećajima (ITRP) je ponajviše usmjerena na postizanje poželjne kvalitete života oblikovanjem individualnog plana podrške, kreiranog za potrebe same osobe i njezinog okružja. Podrška se ovim osobama treba pružati ovim sustavima: rane intervencije, odgoja i obrazovanja, u tranzicijskim razdobljima prelaska iz sustava obrazovanja u sustav zapošljavanja te u području neovisnog življenja u zajednici, a radi optimalnog adaptivnog funkcioniranja osoba i njihovog punog uključivanja u život društva. Jedan od važnih aspekata podrške u svim ovim sustavima čine i intervencije za smanjivanje nepoželjnih oblika ponašanja¹ odnosno problema ponašanja koji mogu negativno utjecati na ishode razvoja osobe i njeno uključivanje u život zajednice, ali i biti izvor stresa i utjecati na odnose u obitelji (8-10). Naime, osobe s ITRP često pokazuju probleme ponašanja, procjenjuje se da je njihova učestalost između 10 % i 30 % (11-13). U posebno rizičnoj skupini za probleme ponašanja su osobe s ograničenim komunikacijskim i/ili socijalnim vještinama (14). Probleme ponašanja možemo definirati kao ponašanje kojim osoba koja ga izražava ozljeđuje sebe ili druge osobe, ono koje uzrokuje štetu u fizičkoj okolini, zatim ponašanje koje ometa učenje i usvajanje novih vještina te ponašanje koje socijalno izolira osobu (15). Problemi ponašanja se prema svom obliku odnosno topografiji mogu podijeliti na agresiju, destruktivna ponašanja, samoozljeđivanje i stereotipije (16,17). Oni povećavaju socijalnu izolaciju osobe te ponekad i članova njene obitelji, no dovode i do drugih problema kao što su korištenje fizičkog sputavanja, medikamentozne terapije te institucionalizacije.

Na taj način dolazi i do povećanja troška skrbi za osobe s ITRP (18). Zabrinjavajuće je kad problemi ponašanja postaju kronično stanje nakon što ih osoba koristi često i nakon što se učvrste u njenom repertoaru ponašanja. U nedostatku učinkovite intervencije, često prestatu u još ozbiljnije oblike i učestalije se javljaju (16). Izostanak pravodobne intervencije te postupaka prevencije problema ponašanja može rezultirati i problemima u mentalnom zdravlju ovih osoba za koje se u nas još uvijek ne primjenjuje suvremeni integrativni razvojni pristup koji se u hrvatskoj literaturi najčešće navodi kao primjeren u podršci ovim osobama kod problema mentalnog zdravlja (v. npr. 19-21). Istraživanje autora Sekušak-Galešev, Kramarić i Galešev (6) pokazalo je da se u nas za probleme mentalnog zdravlja odraslih osoba s intelektualnim teškoćama još uvijek većinom primjenjuju pristupi temeljeni na farmakoterapiji. Sve navedeno ukazuje na veliku potrebu za učinkovitim intervencijama za sprječavanje i smanjivanje problema ponašanja.

Intervencije i postupci temeljeni na bihevioralnom pristupu znanstveno su utemeljene te se već nekoliko desetljeća uspješno koriste u intervencijama za sprječavanje, ublažavanje i uklanjanje problema ponašanja u praksi u svijetu. U Sjedinjenim Američkim Državama korištenje bihevioralnih intervencija u sprječavanju i smanjivanju problema ponašanja regulirano je i zakonskim aktom u okviru IDE-Ae (*Individuals with Disabilities Education Act*) gdje se specifično spominju i postupci funkcionalne analize ponašanja.

Prve bihevioralne intervencije uključivale su korištenje kazne, kao što je na primjer, električna stimulacija (konvulzija) (22) ili pozitivnog potkrepljenja (pojačanja) za alternativna i adaptivna ponašanja (23). Istraživači i kliničari

¹ U okviru istraživanja na području edukacijske rehabilitacije i edukacijsko rehabilitacijskoj praksi u Hrvatskoj, uobičajeni termin koji se koristi za ove oblike ponašanja (engl. *challenging behaviour*, *problem behaviour*) je nepoželjni oblici ponašanja (1-5). Međutim, u ovom radu koristit će se termin problemi ponašanja koji se koristi u istraživanjima mentalnog zdravlja osoba s intelektualnim teškoćama i razvojnim poremećajima (6,7)

nastavili su razvijati bihevioralne intervencije koje su se koristile kao alternativa ili uz medikamentnu terapiju, no one su se većinom temeljile na kliničkom iskustvu, a ne na kvalitetnoj procjeni i analizi ponašanja (24). Naglašena je bila usmjerenost na oblik ponašanja odnosno na njegovu topografiju te su intervencije većinom bile usmjerene na posljedicu, pri čemu se često koristila kazna (25, 26).

Do prekretnice polako dolazi kada Carr (27) u svom radu navodi da bi problemi ponašanja za pojedinca mogli imati različite funkcije, odnosno da se oblikuju i održavaju s obzirom na posljedicu koju imaju za osobu. Kasnija istraživanja su potvrdila da se i poželjno ponašanje i problemi ponašanja uče i održavaju interakcijom s fizičkom i socijalnom okolinom osobe (28,29) te temelj za kreiranje i implementaciju intervencija postaje funkcija, a ne oblik problema ponašanja. Važnost usmjerenosti na funkciju može se ilustrirati sljedećim primjerima.

Marko se ljulja naprijed nazad i maše rukama kako bi se samostimulirao.

Marko se ljulja naprijed nazad i maše rukama kako bi privukao pažnju.

U oba primjera radi se o istoj topografiji – izgledu ponašanja, no funkcije ponašanja su različite, u prvom primjeru funkcija ponašanja je samostimulacija odnosno automatsko potkrepljenje, u drugom primjeru funkcija je dobivanje pažnje odnosno socijalno pozitivno potkrepljenje. Primijenimo li istu intervenciju u obje situacije – dolazak do Marka, sprječavanje da se ljulja naprijed nazad i preusmjerenje na drugu aktivnost – što i u praksi jest najčešće intervencija, u prvom primjeru, ona može biti učinkovita. Međutim, u drugom primjeru na taj način samo ćemo potkrijepiti odnosno pojačati nepoželjno ponašanje, jer je Marko svojim ponašanjem dobio pažnju.

Funkcionalna procjena ponašanja odnosno utvrđivanje varijabli koje uzrokuju i održava-

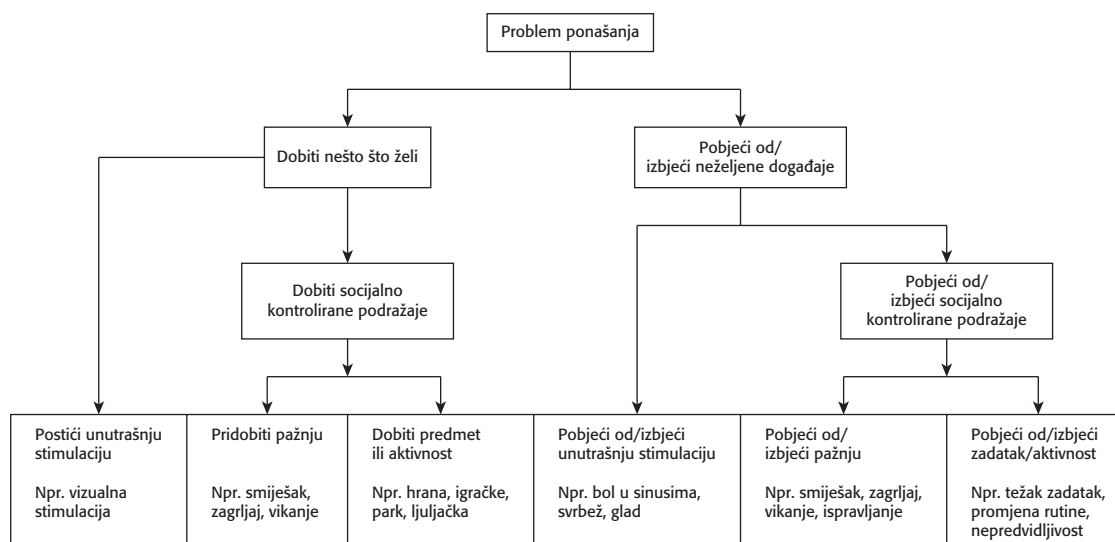
ju probleme ponašanja se u nizu istraživanja pokazala učinkovitom praksom u intervenciji kod problema ponašanja (30). Istraživanja koja pokazuju učinkovitost funkcionalne procjene ponašanja najčešće imaju nacрте istraživanja s manje ispitanika ili se radi o studijama slučaja te su stoga provedene rigorozne meta analize koje dokazuju njenu učinkovitost. Heyvaert, Saenen, Campbel, Maes i Onghena (31) su proveli kvantitativnu sintezu 213 istraživanja kako bi ispitali učinkovitost bihevioralnih intervencija u smanjivanju problema ponašanja osoba s poremećajem iz autističnog spektra. Rezultati ukazuju da intervencije kojima prethodi funkcionalna analiza ponašanja značajno više smanjuju probleme ponašanja od onih kojima ne prethodi (za ostale preglede v. na primjer 32, 33). U ovom radu bit će prikazani znanstveno utemeljeni postupci funkcionalne procjene ponašanja uz osvrt na intervencije za smanjivanje problema ponašanja koje se koriste kod osoba s ITRP.

FUNKCIONALNA PROCJENA PONAŠANJA

Funkcionalna procjena ponašanja je sustavni proces utvrđivanja razloga zbog kojih osoba izražava probleme ponašanja na način da se identificiraju varijable koje a) pouzdano predviđaju pojavu problema ponašanja i b) održavaju problem ponašanja tijekom vremena (34). Ona pruža temelj za stvaranje učinkovite intervencije koja će dovesti do smanjenja problema ponašanja, ali i za usvajanje primjerenog, pozitivnog ponašanja (35-37).

Funkcije problema ponašanja

Moguće funkcije problema ponašanja prikazane su na slici 1. Kao što je vidljivo na sl. 1, funkcije ponašanja mogu se podijeliti u dvije velike skupine: 1) kad osoba pomoću problema ponašanja dobiva ono što želi – što se ka-

SLIKA 1. Funkcije problema ponašanja (prilagođeno iz O'Neill i sur., 24)

tegorizira kao pozitivno potkrepljenje i 2) kad osoba svojim ponašanjem izbjegne ili pobjegne od onoga što ne želi – negativno potkrepljenje. U tim skupinama, funkcije ponašanja se nadalje mogu podijeliti u odnosu na to da li uključuju socijalno kontrolirane podražaje odnosno interakciju s osobama (socijalno pozitivno potkrepljenje, socijalno negativno potkrepljenje) ili uključuju neku unutrašnju stimulaciju odnosno kako Carr (27) navodi, senzorno (automatsko) pozitivno i senzorno (automatsko) negativno potkrepljenje. Socijalno pozitivno potkrepljenje podrazumijeva da se problem ponašanja održava u repertoaru osobe, jer ona njime dobiva neki željeni socijalno kontrolirani podražaj. Primjeri socijalno pozitivnog potkrepljenja su dobivanje pažnje druge osobe (npr. 38,39), dobivanje željenih predmeta, na primjer igračaka (40), ili pristup željenim aktivnostima, na primjer šetnji (41), ritualima (42). Socijalno negativno potkrepljenje podrazumijeva da se problem ponašanja održava jer osoba njime uklanja ili izbjegava neki neželjeni socijalno kontrolirani podražaj. To su, na primjer, izbjegavanje/bijeg od zahtjeva tijekom podučavanja (npr. 43-45), izbjegavanje/bijeg od nekih vanjskih podražaja, na primjer specifičnih zvukova (46)

ili buke (47). Automatsko potkrepljenje znači da samo ponašanje služi kao potkrepljenje za pojedinca te da ono ne ovisi niti je posredovano ponašanjem osoba iz okoline (29). Primjeri automatskog pozitivnog potkrepljenja su različita stereotipna ponašanja koja uključuju pokrete tijela i ponekad predmete (npr. ljuljanje naprijed nazad, „lepršanje“ rukama, stavljanje predmeta u usta, lupkanje predmeta (48). Automatsko negativno potkrepljenje odnosi se na ponašanja u koja se pojedinci uključuju jer na taj način izbjegavaju ili uklanjanju neke fizički bolne ili neugodne podražaje (npr. bol, svrbež itd.). Tako, na primjer, neka samoozlijeđujuća ponašanja pojedincima s većim stupnjem teškoća mogu služiti kao distrakcija od drugih izvora boli (29,49). S obzirom da su podražaji i posljedice takvog ponašanja internalizirani, teško je procijeniti specifične mehanizme pojave i održavanja problema ponašanja koje je u funkciji automatskog potkrepljenja (50).

Iwata i sur. (28) su u svojem epidemiološkom eksperimentalnom istraživanju sa 152 ispitanika tijekom 11 godina utvrdili da je najčešća funkcija problema ponašanja osoba s ITRP izbjegavanje zahtjeva i osobi neugodnih podražaja (38,1 %), slijedi dobivanje pažnje ili pristupa predmetima, hrani ili aktivnostima

(26,3 %), zatim senzorno potkrepljenje, odnosno samostimulacija (25,7 %). 5,3 % ponašanja kontrolirana su višestrukim varijablama odnosno posljedicama što znači da osoba može izražavati isto ponašanje i za, na primjer, dobivanje pažnje i za izbjegavanje zahtjeva.

Postupci funkcionalne procjene ponašanja

O' Neill i sur. (30) navode sljedeće ishode procesa funkcionalne procjene:

1. Jasan opis problema ponašanja, uključujući podjelu ili slijed ponašanja koja se često događaju zajedno.
2. Identifikacija događaja, vremena i situacija koje predviđaju kad će se problem ponašanja dogoditi i kad se ono neće dogoditi tijekom tipične dnevne rutine (prediktori).
3. Identifikacija posljedica koje održavaju probleme ponašanja

Osim prikupljanja podataka o prediktorima, odnosno događajima neposredno prije problema ponašanja, Horner i Carr (34) navode važnost analize događaja i situacija koji se javljaju znatno prije problema ponašanja i povećavaju vjerojatnost njegovog izražavanja. Oni se odnose na širi kontekst u okviru kojeg se problem ponašanja javlja, a obuhvaća fizičke (npr. osvjetljenje, raspored predmeta u prostoru, ruta putovanja), socijalne (npr. prisutnost određenih osoba, veličina skupine u kojoj se odvija aktivnost) i biološke faktore (npr. alergije, neispavanost, glad, bol).

Specifične metode funkcionalne procjene mogu se razvrstati u tri općenite kategorije:

- posredne (indirektne) metode
- neposredno opažanje ponašanja u prirodnim uvjetima
- eksperimentalna funkcionalna analiza ponašanja (30).

Posredne metode provode se s osobama iz bliže okoline pojedinca s problemom ponašanja

(roditeljima i drugim članovima obitelji, učiteljima). U situacijama kada je to moguće, provode se i sa samom osobom koja izražava problem ponašanja. Obično uključuju provedbu intervjua ili ljestvica procjena. Neke od najčešće korištenih u okviru istraživanja s osobama s većim teškoćama su *Functional Analysis Screening Tool* – FAST (51), *Motivation Assessment Scale* – MAS (52), *Functional Analysis Interview* – FAI (30) i *Problem Behavior Questionnaire* – PBQ (53).

Korištenje posrednih metoda može rezultirati i razvijanjem hipoteza o funkciji ponašanja koje će se testirati drugim metodama funkcionalne procjene ponašanja (24,30).

Posredne metode nisu vremenski zahtjevnije niti podrazumijevaju dodatne troškove, lako su izvedive i nije potrebna dodatna edukacija za njihovo provođenje (24). S druge strane, intervjui i ljestvice procjene daju isključivo perspektivu ispitane osobe i njezinu percepciju nečijeg problema ponašanja, što utječe na subjektivnost i nepotpunost dobivenih informacija (54). Istraživanja su pokazala da korištenje isključivo posrednih metoda nije adekvatno u svrhu utvrđivanja funkcije problema ponašanja (24).

Neposredno opažanje ponašanja u prirodnim uvjetima je sustavno promatranje osobe koja izražava probleme ponašanja tijekom uobičajene dnevne rutine. Neposrednim opažanjem u prirodnim uvjetima dolazi se do opisa uvjeta u kojima se ponašanje događa proučavanjem prediktora koji prethode i posljedica koje slijede nakon ponašanja (55). To je jedna od najčešće korištenih metoda procjene problema ponašanja u primijenjenoj analizi ponašanja (56). Ona se razlikuje od ostalih metoda jer se ne temelji na pretpostavkama i perspektivama pojedinih osoba, nego je u potpunosti objektivna.

Metoda koja se često koristi kod opažanja u prirodnim uvjetima je PPP protokol za opserva-

ciju (prediktor-ponašanje-posljedica) (57). Za vrijeme opažanja se pri svakoj pojavi problema ponašanja bilježi što je prethodilo ponašanju (okolina, prisutne osobe, aktivnosti) te što je slijedilo nakon njega. Takvo opažanje može pokazati, na primjer, da se agresivno ponašanje javlja u situacijama u kojima se djetetu postavlja zadatak, a da je najčešća posljedica toga da se zadatak uklanja te da ga dijete ne mora riješiti. To bi upućivalo da je funkcija problema ponašanja izbjegavanje zahtjeva (socijalno negativno potkrepljenje). PPP protokol može biti nestrukturirani i strukturirani. U strukturiranom protokolu prediktori i posljedi-

ce su unaprijed podijeljeni u određene kategorije. Primjer strukturiranog i nestrukturiranog protokola nalaze se u tablici 1.

Druga metoda opažanja u prirodnim uvjetima podrazumijeva korištenje dijagrama raspršenja (58). To je postupak u kojem se bilježi da li se ponašanje u određenom razdoblju javlja češće. Specifično to znači da se dan podijeli u intervale te se bilježi je li se u određenom vremenu ponašanje javljalo često, povremeno ili uopće ne. Nakon što se podatci prikupljaju nekoliko dana, provodi se analiza i pokušava se otkriti obrazac. Ako se otkrije da postoji obrazac, vremenska distribucija ponašanja može

TABLICA 1. Primjer nestrukturiranog i strukturiranog PPP protokola

Nestrukturirani protokol		
NEPOSREDNI PODRAŽAJ	PONAŠANJE	POSLEDICA ŠTO JE SLIJEDILO NAKON PONAŠANJA?
Opisati situaciju koja je prethodila pojavi problema ponašanja (Gdje? Tko je bio prisutan? Što se desilo neposredno prije ponašanja?)	Opisati problem ponašanja	Kako su osobe iz djetetove okoline odgovorile na problem ponašanja djeteta? Što se promijenilo u okolini odmah nakon ponašanja?
Strukturirani protokol		
ŠTO JE PRETHODILO PONAŠANJU	OPIS PONAŠANJA	ŠTO JE USLIJEDILO NAKON POJAVE PONAŠANJA
Traženo da se izvrši određena aktivnost		Zadatak izvršen uz podršku
Nije bilo nikakvog socijalnog kontakta/pažnje određeno vrijeme		Zahtjevi (aktivnosti) povučeni ili smanjeni
Nije bilo uključenosti u bilo kakvu aktivnost određeno vrijeme		Dan zadatak/aktivnost/uputa
Odbijeno davanje željenog predmeta		Manje pažnje/socijalnog kontakta
Završena određena aktivnost		Upućen/a na mirnije mjesto
Određeni pojedinac ušao u prostoriju		Uklonjen/a iz grupe
Hrana ili piće prisutni/pripremljivani		Više pomoći/podržke pri izvršavanju zadatka
Drugo (navesti)		Fizički intervenirano
		Ponuđena hrana ili piće
		Drugo (navesti)

nam ukazati na povezanost sa specifičnim okolinskim varijablama (povećani zahtjevi, određeni prostor, prisutnost određene osobe itd.).

Što je veći broj zabilježenih pojava ponašanja i dulje razdoblje prikupljanja podataka, može se bolje utvrditi uzorak ponašanja te donijeti zaključak o njegovoj funkciji (36). O'Neill i sur. (30) navode da je najčešće potrebno imati podatke o 10 do 15 pojava određenog problema ponašanja kako bi se utvrdila funkcija problema ponašanja.

Podatci prikupljeni neposrednim opažanjem mogu se koristiti za: a) utvrđivanje inicijalnog stanja problema ponašanja s kojim će se uspoređivati učinci kasnije intervencije, b) procjenu podudaranja s rezultatima dobivenim posrednim metodama, c) formuliranje hipoteza o uvjetima u kojima se problem ponašanja odvija i o funkciji koju on ima u određenom kontekstu (34).

Kad je funkcija ponašanja jasna, pišu se zaključne rečenice za svako ponašanje i funkciju ponašanja. Ako su zaključne rečenice napisane nakon provedenih posrednih metoda, one se nakon opažanja potvrđuju ili mijenjaju. Primjer zaključne rečenice nalazi se u tablici 2.

Ako nakon opažanja u prirodnim uvjetima funkcija nekih ponašanja i dalje ostaje nedovoljno jasna, preporučuje se provođenje eksperimentalne funkcionalne analize ponašanja.

Eksperimentalna funkcionalna analiza (u literaturi se najčešće koristi samo termin funkcionalna analiza (*functional analysis*), za razliku od opažanja koje se odvija u prirodnim uvjetima, odnosi se na eksperimentalnu mani-

pulaciju okolinskim uvjetima u visoko kontroliranoj okolini kako bi se procijenila funkcija ponašanja (54).

Te manipulacije osmišljene su kako bi se u određenim, kontroliranim uvjetima izazvao problem ponašanja (36) te kako bi se proučilo koji su uvjeti, odnosno podražaji i posljedice vezani za ponašanje. One jedine daju nedvosmisleni demonstraciju funkcionalne veze između događaja u okolini (podražaja i posljedica) i problema ponašanja. Tijekom eksperimentalne funkcionalne analize kreiraju se situacije koje oponašaju svakodnevne situacije u životu pojedinca na način da se svaka teorija o funkciji ponašanja testira neovisno od ostalih. Funkcija se utvrđuje analizom grafičkih prikaza rezultata funkcionalne procjene kako bi se utvrdilo u kojim uvjetima se ponašanje javlja u najvećem stupnju.

Iwata i sur. (28) smatraju se pionirima ove vrste funkcionalne procjene. Oni su razvili jedan od prototipova eksperimentalne funkcionalne analize koja se i danas koristi. Ona uključuje 4 eksperimentalne situacije za otkrivanje funkcije ponašanja: 1) situacija u kojoj se osobi daje niz zahtjeva te se nakon pojave problema ponašanja zahtjev uklanja – povećanje problema ponašanja u tim uvjetima upućuje na funkciju izbjegavanja zahtjeva (socijalno negativno potkrepljenje); 2) situacija u kojoj se osobi pruža pažnja nakon što izrazi problem ponašanja – povećanje problema ponašanja u tim uvjetima upućuje na funkciju dobivanja pažnje (socijalno pozitivno potkrepljenje); 3) situacija u kojoj nema osoba, odnosno pažnje, ni igračaka, dijete je samo u prostoru – povećanje problema ponašanja u toj situaciji upućuje na nesocijal-

TABLICA 2. Primjer zaključne rečenice odnosno hipoteze o funkciji ponašanja

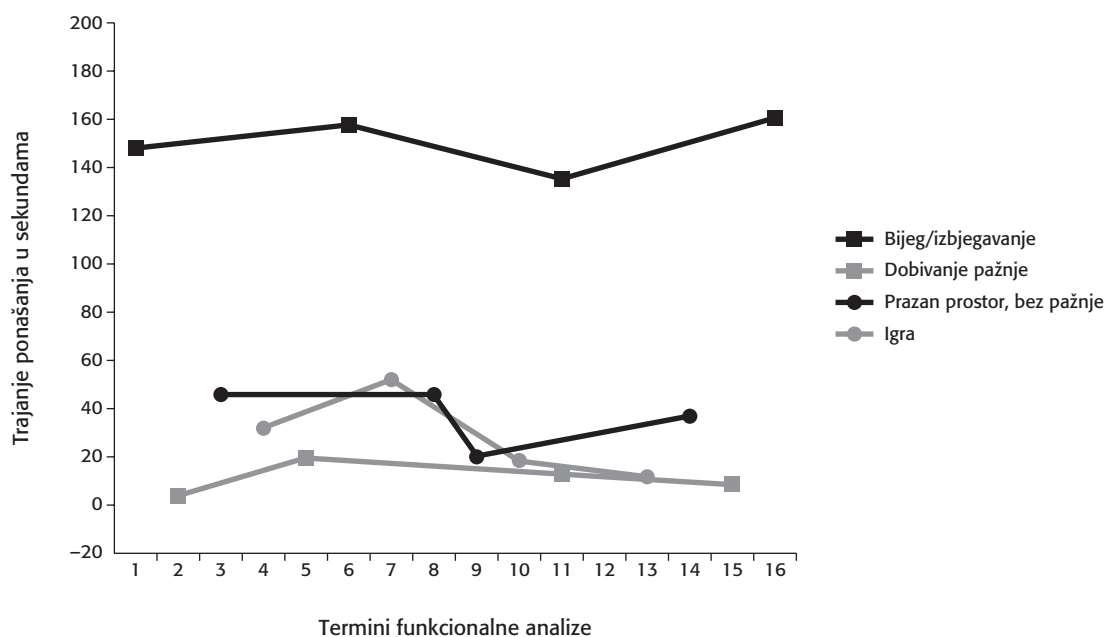
Šire okolnosti	Prediktor	Problem ponašanja	Posljedica koja održava ponašanje
Kada Marko spava manje od 4 sata	i postavi mu se težak zadatak	Marko će se udarati dlanom po glavi	kako bi izbjegao zadatak.

nu funkciju ponašanja, moguće samostimulirajuće ponašanje (automatsko potkrepljenje); 4) situacija igre u kojoj se djetetu omogućuje nesmetani pristup igračkama, česta pažnja i u kojoj izostaju bilo kakvi zahtjevi – ta situacija se koristi kao kontrolna situacija i u njoj se očekuje minimalno problema ponašanja. Rezultati funkcionalne analize izražavaju se grafički te potom analiziraju. Primjer grafičkog prikaza rezultata prikazan je na sl. 2. Ti rezultati upućuju da je funkcija problema ponašanja izbjegavanje zahtjeva.

Situacije testiranja kreiraju se specifično za svaku osobu. Metodologija funkcionalne analize naglašava važnost primjene istraživačkih metoda za bolje razumijevanje problema ponašanja koje će biti temelj za stvaranje učinkovitog programa intervencije čiji rezultati će se moći generalizirati i održati tijekom vremena (32). Istraživanja koja uključuju eksperimentalnu funkcionalnu analizu ponašanja osoba s većim teškoćama pokazala su da ona najčešće dovodi do jasnih rezultata, odnosno do utvrđivanja funkcije ponašanja osobe. Na primjer, u istraživanju Iwatte i sur. (28) provedenom sa 152 osobe s razvojnim poreme-

ćajima u 95,4 % slučajeva eksperimentalnom funkcionalnom analizom mogla se utvrditi funkcija ponašanja, dok je tako bilo za 90 % od 90 ispitanika u istraživanju Muellera, Nkosi i Hinea (59). U pregledu 277 istraživanja Hanley i sur. (32) utvrdili su da je 95,9 % eksperimentalnih funkcionalnih analiza dovelo do jasnih rezultata. Iako u je u velikom broju slučajeva eksperimentalna funkcionalna analiza ponašanja dovela do jasnih rezultata povremeno autori izvještavaju o prilagodbama koje su bile nužne da bi se utvrdila funkcija ponašanja. Naime, neke osobe izražavaju probleme ponašanja koji su izazvani i održavani vrlo specifičnim kombinacijama podražaja i posljedica te se neće moći otkriti korištenjem standardnih postupaka eksperimentalne funkcionalne analize (60). Tako Hagopian i sur. (61) u svom istraživanju navode niz prilagodbi u uvjetima, prediktorima i posljedicama koji su se koristili u eksperimentalnoj funkcionalnoj analizi problema ponašanja osoba s intelektualnim teškoćama, ako su rezultati funkcionalne procjene ponašanja u početku nejasni.

Prednost eksperimentalne funkcionalne analize ponašanja pred posrednim i neposrednim

SLIKA 2. Primjer grafičkog prikaza rezultata funkcionalne analize ponašanja

metodama je u mogućnosti testiranja hipoteza o funkciji ponašanja i potvrđivanju funkcije ponašanja. Međutim, ta metoda je vrlo zahtjevna te je važno da ju provode educirani stručnjaci, a donosi i neka etička pitanja (24). Naime, tijekom samog postupka dolazi do situacija kojima izazivamo pojavu problema ponašanja, što kod agresije i autoagresije može biti opasno te je stoga prije provođenja potrebno analizirati moguće rizike i utvrditi najbolji način provedbe funkcionalne procjene.

INTERVENCIJE KOD PROBLEMA PONAŠANJA

Funkcionalna procjena ponašanja temelj je učinkovite intervencije za smanjivanje problema ponašanja. Intervencije bihevioralnog pristupa danas ne uključuju korištenje kazne već se temelje na pozitivnom pristupu i korištenju potkrepljenja. Zakonske odredbe i etičke smjernice također reguliraju i određuju korištenje intervencija koje se temelje na potkrepljenju (62). Intervencije kod problema ponašanja trebaju biti sveobuhvatne i prema Horner i Carr (34) uključivati sljedeće komponente: 1) uključiti sve probleme ponašanja osobe, 2) temeljiti se na funkcionalnoj procjeni ponašanja, 3) mogu biti primjenjivane u različitim kontekstima, 4) uključivati različite oblike intervencija te 5) korišteni postupci trebaju biti u skladu s vrijednostima, vještinama i mogućnostima osoba koje ih implementiraju.

U okviru bihevioralnih intervencija najčešće se koriste gašenje, diferencijalno potkrepljenje te intervencije temeljene na promjeni podražaja. Gašenje je postupak u kojem se prekida potkrepljenje koje je prije slijedilo nakon ponašanja što rezultira smanjenjem samog ponašanja (29). Za ilustraciju ovog postupka promotrimo sljedeći primjer. Luka viče i lupa rukom po stolu za vrijeme grupnih aktivnosti. Tada mu odgajateljica najčešće prilazi i objašnjava da se ne smije tako ponašati i pokušava ga

motivirati da se priključi grupi. Funkcionalna procjena je pokazala da je Lukino ponašanje pozitivno pojačano pažnjom odgajateljica. Odgajateljica je prestala obraćati pažnju na Lukino ponašanje i ono se smanjilo nakon 5 dana. Ovdje je gašenje korišteno kao izolirani postupak no ono se najčešće koristi u kombinaciji s diferencijalnim potkrepljenjem. Diferencijalno potkrepljenje uključuje a) pojačavanje primjerenog ponašanja koje ima istu funkciju kao i problem ponašanja (diferencijalno potkrepljenje alternativnog ponašanja - DPA) ili potkrepljenje bilo kojeg drugog ponašanja osim nepoželjnog u određenim vremenskim intervalima (diferencijalno potkrepljenje drugog ponašanja - DPD) i b) uskraćivanje potkrepljenja ako osoba izražava problem ponašanja (29). Ako iskoristimo primjer s dječakom Lukom, to bi značilo da Luki učiteljica daje pažnju kad ju on primjereno pozove, mahne joj ili digne ruku (DPA) ili da mu se svakih 5 minuta za vrijeme grupnih aktivnosti obrati ako Luka tada nije uključen u problem ponašanja (DPD). Ako se Luka uključuje u problem ponašanja, odgajateljica mu tada uskraćuje pažnju. Gašenje i diferencijalno potkrepljenje su se tijekom niza istraživanja pokazali učinkovitim u smanjivanju problema ponašanja osoba s ITRP (za preglede v. 63,64). Principe diferencijalnog potkrepljenja uključuje i metoda funkcionalno podučavanje komunikacije - FPK u kojoj se uz uklanjanje problema ponašanja koje ima komunikacijsku funkciju, podučava primjereno korištenje određenog komunikacijskog sredstva za tu istu funkciju (65,66). FPK se vrlo često koristi za smanjivanje problema ponašanja u okviru istraživanja s osobama s ITRP. Pregledi istraživanja s osobama s intelektualnim teškoćama (63,67) i osobama s poremećajima iz autističnog spektra (68) ukazuju na dobru znanstvenu utemeljenost te metode. Intervencije temeljene na promjeni podražaja, za razliku od ostalih koje se temelje na potkrepljenju, uključuju promjene u okolini osobe koje će smanjiti vjerojatnost pojave problema

ponašanja kod osobe. To može uključivati socijalne podražaje i podražaje iz fizičke okoline. Na primjer, smanjenje buke (69), omogućavanje izbora zadatka (70), pružanje podrške pri rješavanju zadatka (71).

ZAKLJUČAK

Intervencije za smanjivanje učestalosti i/ili intenziteta problema ponašanja proizašle iz bihevioralnog pristupa evaluirane su u nizu istraživanja te je dokazana njihova učinkovitost u radu s osobama s ITRP. Međutim, još uvijek postoje područja koja je nužno dodatno istražiti kako bi se ove metode još učinkovitije primjenjivale u radu s osobama s ITRP. Nužno je a) usavršiti metode funkcionalne procjene, posebno eksperimentalne funkcionalne analize na način da uvjeti procjene što više odgovaraju prirodnom kontekstu osobe, a da se pri tom ne žrtvuje eksperimentalna kontrola, b) potrebno je razvijati modele prevencije i sveobuhvatne intervencije za probleme ponašanja (30,72) te razviti učinkovite modele edukacije stručnjaka u primjeni ovih postupaka (73).

Primjena pravodobnih bihevioralnih intervencija može spriječiti učvršćivanje problema ponašanja u repertoaru osobe i razvoj smetnji mentalnog zdravlja. U Hrvatskoj još uvijek ne postoji jasan i dosljedan sustav podrške osoba-

ma s ITRP i njihovim obiteljima u smanjivanju učestalosti i/ili intenziteta problema ponašanja i nošenju sa smetnjama mentalnog zdravlja. Sekušak–Galešev i sur. (15) naglašavaju da je potreban veliki zaokret u kvaliteti pružanja podrške za smetnje mentalnog zdravlja ovih osoba. U okviru sveobuhvatnih i komplementarnih metoda prevencije i intervencije, u skladu s potrebama pojedine osobe s ITRP potrebno je razvijati i koristiti postupke i metode proizašle iz bihevioralnog pristupa. Također je nužno educirati stručnjake za učinkovitu primjenu tih metoda. Stručnjaci koji pružaju podršku ovim osobama u najranijoj dobi trebaju biti educirani u korištenju ovih metoda kako bi mogli pravodobno kreirati i provoditi plan podrške već pri prvim pojavama problema ponašanja. Naime, neka ponašanja u ranoj dobi mogu biti prediktori za razvoj ozbiljnijih oblika problema ponašanja u kasnijoj dobi (74). Prisutnost problema ponašanja utječe na mogućnosti osobe za usvajanje novih znanja i vještina, sprječava njezino uključivanje u društvo te negativno utječe na kvalitetu života kako nje osobno tako i njezine obitelji. Odgovornost stručnjaka je multidisciplinarnom suradnjom razviti modele podrške koji će uključivati znanstveno utemeljene metode prevencije, procjene i intervencije za probleme ponašanja koje će se moći prilagoditi ovisno o potrebama pojedine osobe s ITRP i njezine obitelji.

LITERATURA

1. Teodorović J, Frey J. Nepoželjni oblici ponašanja osoba s mentalnom retardacijom. *Defektologija* 1986; 22: 119-29
2. Škrinjar J. Nepoželjni oblici ponašanja osoba s mentalnom retardacijom. *Defektologija* 1989; 25: 229-36.
3. Bradarić-Šlujo S. Nepoželjni oblici ponašanja kod djece oštećena sluha. *Defektologija* 1991; 28: 163-70.
4. Pribanić Lj. Nepoželjni oblici ponašanja u gluhog djeteta s dodatnim teškoćama u razvoju (prikaz slučaja pasivnosti i odbijanja suradnje). *Defektologija* 1995; 31: 27-34.
5. Stošić J. Bihevioralni pristup u sprečavanju i uklanjanju nepoželjnih oblika ponašanja i podučavanju djece s autizmom predškolske dobi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 2008; 44: 99-110.
6. Sekušak-Galešev S, Kramarić M, Galešev V. Mentalno zdravlje odraslih osoba s intelektualnim teškoćama. *Socijalna psihijatrija* 2014; 42: 3-20.
7. Kramarić M, Sekušak-Galešev S, Bratković D. Problemi mentalnog zdravlja i objektivni pokazatelji kvalitete života odraslih osoba s intelektualnim teškoćama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 2013; 49: 50-63.
8. Hall HR, Graff JC. The relationships among adaptive behaviors of children with autism, family support, parenting stress, and coping. *Issues Compr Pediatr Nurs* 2011; 34: 4-25.

9. Glazzard J, Overall K. Living with autistic spectrum disorder: Parental experiences of raising a child with autistic spectrum disorder (ASD). *Support for Learning* 2012; 27: 37-45.
10. Weiss JA, Lunsy Y. The Brief Family Distress Scale: A measure of Crisis in caregivers of individuals with autism spectrum disorders. *J Child Fam Stud* 2011; 20: 521-8.
11. Harris P. The nature and extent of aggressive behaviour amongst people with learning difficulties (mental handicap) in a single health district. *J Intellect Disabil Res* 1993; 37: 221-42.
12. Emerson E, Kiernan C, Alborz A i sur. The prevalence of challenging behaviors: a total population study. *Res Dev Disabil* 2001; 22: 77-93.
13. De Winter CF., Jansen AC, Evenhuis HM. Physical conditions and challenging behaviour in people with intellectual disability: a systematic review. *J Intellect Disabil Res* 2011; 55: 675-98.
14. Koegel LK, Koegel RL, Surrat A. Language intervention and disruptive behavior in preschool children with autism. *J Autism Dev Disord* 1992; 22: 141-53.
15. Doss L, Reichle J. Replacing excess behaviour with an initial communicative repertoire. U: Reichle J, York J, Sigafoos J, eds. *Implementing augmentative and alternative communication: Strategies for learners with severe disabilities*. Baltimore: Paul H. Brookes, 1991.
16. Emerson E, Kiernan C, Alborz A i sur. Predicting the persistence of severe self-injurious behavior. *Res Dev Disabil* 2001; 22: 67-75.
17. Luiselli J. *The Handbook of High-Risk Challenging Behaviors in People with Intellectual and Developmental Disabilities* [monografija na internetu]. Brookes Publishing Company; 2012. [citirano rujan 24, 2015].
18. Robertson J, Emerson E, Pinkney L i sur. Quality and costs of community-based residential supports for people with mental retardation and challenging behavior. *Am J Ment Retard* 2004; 109: 332-44.
19. Babić G, Frey Škrinjar J, Sekušak-Galešev S. Primjena razvojne psihijatrijske dijagnostike u procjeni psihickih poremećaja kod osoba s mentalnom retardacijom i autizmom. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 2004; 40: 129-38.
20. Došen A. Psihijatrijska procjena i dijagnostika djece s težom mentalnom retardacijom. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 1997; 33: 223-30.
21. Došen, A., Frey Škrinjar, J. *Mentalno zdravlje osoba s mentalnom retardacijom*. U: Došen A., Igrić, Lj., ur. *Unapređivanje skrbi za osobe s mentalnom retardacijom*. Matra projekt 1999-2002. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002, 32-40.
22. Simmons JQ, Lovaas OI. Use of pain and punishment as treatment techniques with childhood schizophrenics. *Am J Psychother* 1969; 23: 23-36.
23. Wolf M, Riskey T, Johnston M, Harris F, Allen E. Application of operant conditioning procedures to the behavior problems of an autistic child: a follow-up and extension. *Behav Res Ther* 1967; 5: 103-11.
24. Lloyd PL, Kennedy CH. Assessment and treatment of challenging behaviour for individuals with intellectual disability: a research review. *J Appl Res Intellect Disabil* 2014; 27: 187-99.
25. Horner RH. Positive behavior supports. *Focus Autism Other Dev Disabil* 2000; 15: 97-105.
26. Glasberg BA. *Functional Behavior Assessment For People With Autism: Making Sense Of Seemingly Senseless Behavior*. New York: Woodbine House, 2005.
27. Carr E. The motivation of self-injurious behavior: a review of some hypotheses. *Psychol Bull* 1977; 84: 800-16.
28. Iwata BA, Pace GM, Dorsey MF i sur. The functions of self-injurious behavior: An experimental-epidemiological analysis. *J Appl Behav Anal* 1994; 27: 215-40.
29. Cooper JO, Heron TE, Heward WL. *Applied Behavior Analysis*. New Jersey: Pearson/Merrill-Prentice Hall, 2007.
30. O'Neill RE, Horner RH, Albin RW, Sprague JR, Storey K, Newton JS. *Functional Assessment and Program Development for Problem Behavior*, 2nd ed. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole, 1997.
31. Heyvaert M, Saenen L, Campbell JM, Maes B, Onghena P. Efficacy of Behavioral Intervention for reducing problem behavior in persons with autism: An updated quantitative synthesis of single-subject research. *Res Dev Disabil* 2014; 35: 2463-76.
32. Hanley GP, Iwata BA, McCord BE. Functional analysis of problem behavior: a review. *J Appl Behav Anal* 2003; 36: 147-85.
33. Gage NA, Lewis TJ, Stichter JP. Functional behavioral assessment-based interventions for students with or at risk for emotional and/or Behav Disord in school: a hierarchical linear modeling meta-analysis. *Behav Disord* 2002; 37: 55-77.
34. Horner RH, Carr EG. Behavioral support for students with severe disabilities: Functional assessment and comprehensive treatment. *J Spec Educ* 1997; 31: 84-92.
35. Carr E. Emerging Themes in the Functional Analysis of Problem Behavior. *J Appl Behav Anal* 1994; 27: 393-99.
36. Sugai G, Horner RH, Sprague J. Functional-assessment-based behavior support planning: research to practice to research. *Behav Disord* 1999; 24: 253.
37. Alter P, Conroy M, Mancil G, Haydon TA. Comparison of functional behavior assessment methodologies with young children: descriptive methods and functional analysis. *J Behav Educ* 2015; 17: 200-19.
38. McGinnis MA, Houchins-Juarez N, McDaniel JL, Kennedy CH. Abolishing and establishing operation analyses of social attention as positive reinforcement for problem behavior. *J Appl Behav Anal* 2010; 43: 119-23.
39. Harding JW, Wacker DP, Berg WK, Barretto A, Winborn L, Gardner A. Analysis of response class hierarchies with attention-maintained problem behaviors. *J Appl Behav Anal* 2001; 34: 61-72.
40. O'Reilly M, Lang R, Davis T i sur. Systematic examination of different parameters of pre-session exposure to tangible stimuli that maintain problem behavior. *J Appl Behav Anal* 2009; 42: 773-83.
41. Ringdahl JE, Christensen TJ, Boelter EW. Further evaluation of idiosyncratic functions for severe problem behavior: aggression maintained by access to walks. *Behav Interv* 2009; 24: 275-83.
42. Rispoli M, Camargo S, Machalicek W, Lang R, Sigafoos J. Functional communication training in the treatment of problem behavior maintained by access to rituals. *J Appl Behav Anal* 2014; 47: 580-93.

43. Schmidt JD, Shanholzer A, Mezhoudi N, Scherbak B, SungWoo K. The utility of a brief experimental analysis for problem behavior maintained by escape from demands. *Educ Treat Children* 2014; 37: 229-47.
44. Ingvarsson ET, Hanley GP, Welter KM. Treatment of escape-maintained behavior with positive reinforcement: the role of reinforcement contingency and density. *Educ Treat Children* 2009; 32: 371-401.
45. Butler L, Luiselli J. Escape-Maintained Problem Behavior in a Child With Autism: Antecedent Functional Analysis and Intervention Evaluation of Noncontingent Escape and Instructional Fading. *J Posit Behav Interv* 2007; 9: 195-202.
46. Dupuis D, Lerman D, Tsami L, Shireman M. Reduction of aggression evoked by sounds using noncontingent reinforcement and time-out. *J Appl Behav Anal* 2015; 48: 669-74.
47. McCord BE, Iwata BA, Galensky TL, Ellingson SA, Thomson RJ. Functional analysis and treatment of problem behavior evoked by noise. *J Appl Behav Anal* 2001; 34: 447-62.
48. Hill L, Trusler K, Furniss F, Lancioni G. Effects of multisensory environments on stereotyped behaviours assessed as maintained by automatic reinforcement. *J Appl Res Intellect Disabil* 2012; 25: 509-21.
49. Toussaint KA, Tiger JH. Reducing covert self-injurious behavior maintained by automatic reinforcement through a variable momentary DRO procedure. *J Appl Behav Anal* 2012; 45: 179-84.
50. Piazza CC, Adelinis JD, Hanley GP, Goh H, Delia MD. An evaluation of the effects of matched stimuli on behaviors maintained by automatic reinforcement. *J Appl Behav Anal* 2000; 33: 13-27.
51. Iwata BA, DeLeon IG, Roscoe EM. Reliability and validity of the functional analysis screening tool. *J Appl Behav Anal* 2013; 46: 271-84.
52. Durand VM, Crimmins DB. *The Motivation Assessment Scale Administrative Guide*. Topeka KS: Monaco & Associates, 1992.
53. Lewis TJ, Scott T, Sugai G. The problem behavior questionnaire: a teacher-based assessment instrument to develop functional hypotheses of problem behavior in general education classrooms. *Diagnostic* 1994; 19: 103-15.
54. Gresham FM, Watson TS, Skinner CH. *Functional Behavioral Assessment: principles, procedures, and future directions*. *School Psych Rev* 2001; 30: 156-72.
55. McLeod BD, Jensen-Doss A, Ollendick TH. *Diagnostic and Behavioral Assessment in Children and Adolescents: A Clinical Guide*. New York: The Guilford Press, 2013.
56. Shapiro ES, Kratochwill TR. *Behavioral assessment in schools: Theory, research, and clinical foundations*. New York: The Guilford Press, 2000.
57. Bijou S, Peterson R, Ault M. A method to integrate descriptive and experimental field studies at the level of data and empirical concepts. *J Appl Behav Anal* 1968; 1: 175-91.
58. Touchette PE, MacDonald RF, Langer SN. A scatter plot for identifying stimulus control of problem behavior. *J Appl Behav Anal* 1985; 18: 343-51.
59. Mueller MM, Nkosi A, Hine JF. Functional analysis in public schools: a summary of 90 functional analyses. *J Appl Behav Anal* 2011; 44: 807-18.
60. Tiger JH, Fisher WW, Toussaint KA, Kodak T. Progressing from initially ambiguous functional analyses: three case examples. *Res Dev Disabil* 2009; 30: 910-26.
61. Hagopian LP, Rooker GW, Jessel J, DeLeon IG. Initial functional analysis outcomes and modifications in pursuit of differentiation; A summary of 176 inpatient cases. *J Appl Behav Anal* 2013; 46: 88-100.
62. Behavior Analyst Certification Board. *Guidelines for Responsible Conduct for Behavior Analysts*. Available 2010; <http://bacb.com/wp-content/uploads/2015/06/guidelines-for-responsible-conduct.pdf>.
63. Chowdhury M, Benson B. Use of differential reinforcement to reduce behavior problems in adults with intellectual disabilities: a methodological review. *Res Dev Disabil* 2011; 32: 383-94.
64. Petscher ES, Rey C, Bailey JS. A review of empirical support for differential reinforcement of alternative behavior. *Res Dev Disabil* 2009; 30: 409-25.
65. Durand VM. *Severe behavior problems: A functional communication training approach*. New York: Guilford Press, 1990.
66. Durand V, Carr E. An Analysis of Maintenance Following Functional Communication Training. *J Appl Behav Anal* 1992; 25: 777-94.
67. Kurtz PF, Boelter EW, Jarmolowicz DP, Chin MD, Hagopian LP. An analysis of functional communication training as an empirically supported treatment for problem behavior displayed by individuals with intellectual disabilities. *Res Dev Disabil* 2011; 32: 2935-42.
68. Mancil GR. *Functional Communication Training: A Review of the Literature Related to Children with Autism*. *Educ Train Dev Disabil* 2006; 41: 213-24.
69. Tang AC, Pearlmutter BA, Malaszenko NA, Phung DB, Reeb BC. Independent components of magnetoencephalography: Localization. *Neural Comput* 2002; 14 : 1827-58.
70. Romaniuk C, Miltenberger R. The influence of preference and choice of activity on problem behavior. *J Posit Behav Interv* 2015; 3: 152-63.
71. Ebanks ME, Fisher WW. Altering the timing of academic prompts to treat destructive behavior maintained by escape. *J Appl Behav Anal* 2003; 36: 355-9.
72. McIntosh K, Av-Gay H. Implications of current research on the use of functional behavior assessment and behavior support planning in school systems. *Int J Behav Consult Ther* 2007; 3: 38-52.
73. Scott TM, Caron DB. Conceptualizing functional behavior assessment as prevention practice within positive behavior support systems. *Prev Sch Fail* 2005; 50: 13-20.
74. Richman DM, Lindauer SE. Longitudinal Assessment of Stereotypic, Proto-Injurious, and Self-Injurious Behavior Exhibited by Young Children with Developmental Delays. *Am J Ment Retard* 2005; 110: 439-50.